

УДК 124.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.5>

ОСОБИСТІСНИЙ ЗРАЗОК ПЕВНОЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

Віталія Готинян-Журавльова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська 2, 65082, м. Одеса, Україна*

У процесі соціалізації людина засвоює, пізнає надбання своїх пращурів, потім сама створює нові пам'ятки культури. Культура є сукупністю створених людиною матеріальних і духовних цінностей. Значимість тих змін, які відбуваються у суспільстві або в державі, ми визначаємо відповідно до тих змін, які відбулися з нами. Людина так би мовити «вбирає у себе» норми, уявлення про мораль, систему цінностей, які притаманні саме цій епосі та культурі, в рамках яких вона формується як особистість. Вона є своєрідним еталоном культурних цінностей і надбань. А оскільки цінністю є те, що має певне значення для людини, то людина і є певним еталоном своєї історичної епохи або «особистісним зразком певної культурно-історичної епохи». Особистісний зразок культурно-історичної епохи можна уявити як нову абстрактну конструкцію, яка складається з типових суттєвих характеристик певної культурно-історичної епохи. Потім з неї виокремлюються ті характеристики, які прийняті соціумом і закріплені в процесі виховання як норми. Саме за допомогою таких характеристик можна тримати більш точну модель особистісного зразка. Особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Нові часи потребують нових «героїв», нові яскраві постаті, які відповідали б уявленням щодо моральних критеріїв, системи цінностей, поведінки, властивій людині такої епохи, і могли би слугувати прикладом для інших. Свого часу особистісними зразками епохи були «буржуа», потім «громадянин», потім «прагматик-споживач». Особистісним зразком нашої культурно-історичної епохи, на думку деяких філософів, є «хакер». Якщо людина може бути своєрідним еталоном культурних цінностей епохи, то доцільно розглянути можливість застосування вимірювання задля з'ясування характеристик, механізмів заміни одного зразка на інший, адже існує думка, що удосконалити можна лише те, що можна вимірити. Під час аналізу процесів застосування особистісного зразка, його формування ми зверталися до методології безеталонного вимірювання.

Ключові слова: особистісний зразок культурно-історичної епохи, система цінностей, культура, безеталонне вимірювання, еталон.

Відомо, що культура є продуктом людського буття. У процесі соціалізації людина засвоює, пізнає надбання своїх пращурів, потім сама створює нові пам'ятки культури. Культура є сукупністю створених людиною матеріальних і духовних цінностей. Це певний спосіб відношення до природи, суспільства, самого себе, в ході якого людина засвоює раніше створену культуру, роблячи її тим самим передумовою своєї діяльності, сама творить культуру, створюючи нове на основі засвоєних знань, умінь і визнаних нею цінностей.

Більшість змін, які відбуваються у суспільстві, знаходять відображення в пам'ятках культури. Соціальні революції створюють нові образи героїв, які «підхоплюють», доповнюють, дещо прикрашають журналісти, письменники, художники, автори сценаріїв, режисери фільмів. Важливість того чи іншого культурного та соціального явища або тієї чи іншої культурної події визначається відповідно до особистісного, людського вимірювання

цих явищ і подій. Значимість тих змін, які відбуваються у суспільстві або в державі, ми визначаємо відповідно до тих змін, які відбулися з нами. Людина так би мовити «вбирає у себе» норми, уявлення про мораль, систему цінностей, які притаманні саме цій епосі і культурі, в рамках яких вона формується як особистість. Тому, на думку багатьох філософів, людина є своєрідним еталоном культурних цінностей і надбань. Німецький філософ Г. Ріккерт для поєднання цінностей з дійсністю вводить категорії «оцінка» і «благо». Зазвичай оцінку проводить сам суб'єкт, і він сам оцінює благо. Відповідно до системи цінностей оцінка є своєрідним розвитком феноменів культури. Так, уся «різноманітність культури до співвіднесення з цінностями є лише неоглядним різноманіттям минулого. В історії залишається лише те, що пов'язане із втіленням цінностей» [1]. А оскільки цінністю є те, що має певне значення для людини, то людина і є певним еталоном своєї історичної епохи або «особистісним зразком певної культурно-історичної епохи» (термін, який активно використовувала польська дослідниця М. Оссовська).

Якщо людина є своєрідним еталоном культурних цінностей, то доцільно розглянути можливість застосування вимірювання для оцінки, адже існує думка, що удосконалити можна лише те, що можна вимірити. Оскільки йдеться насамперед про якісну оцінку вимірюваних об'єктів, та й самі об'єкти вимірювання не є такими, до яких можна підібрати еталони (чітко визначені, зафіксовані міжнародні стандарти такої величини), то слід звернутися до альтернативних еталонному видів вимірювання, зокрема до безеталонного вимірювання.

Про необхідність, особливості застосування та методологію безеталонного вимірювання йшлося в роботах О.М. Єфімова, В.М. Кутєєва, В.П. Малайчука, А.В. Мозгового, Г.А. Полікарпова, О.П. Пунченка, А.І. Уймова. Під час аналізу основних концепцій і уявлень про особистісний зразок епохи, щодо системи цінностей і ціннісних орієнтацій ми спиралися на роботи відомих сучасних українських і закордонних учених – К. Левіна, І. Кона, М. Оссовської, Б.Ф. Скіннера, П. Хіманена, В.Г. Алексєєвої, В.С. Бліхара, В.В. Водзянської, А.І. Донцова, О.Г. Здравомислова, Е.В. Ільєнкова, І.С. Красинської, Д.М. Кислинської, С.О. Ларіонові, В.С. Логінової, Н.Е. Мілорадова, О.О. Ручки, С.Л. Рубінштейна, М.М. Слюсаревського, М.І. Тарнавської, А.І. Титаренко, Р.С. Чіп, В.О. Ядова.

Метою цієї статті є аналіз поняття «особистісний зразок певної культурно-історичної епохи» в контексті можливості застосування безеталонного вимірювання щодо особливостей його застосування.

Безеталонне вимірювання є доволі широким класом вимірювань, які відбуваються без використання еталонів як чітко визначених міжнародних стандартів вимірюваних величин. Не є обов'язковою умовою чисельний вигляд результату вимірювання. У сучасній літературі виокремлюють принаймні чотири види безеталонного вимірювання [2]. Найчастіше замість еталонів використовуються квазіеталони, тобто об'єкти, які вибрані дослідником еталонами для певного дослідження і не є міжнародними затвердженими зразками такої величини. Зазвичай квазіеталони використовують там, де неможливо підібрати еталон для вимірюваної величини. В процесі вимірювання відбувається порівняння двох об'єктів – вимірюваного об'єкта і квазіеталону, що можна умовно позначити як $R(m_1, m_2)$. Інший вид безеталонного вимірювання полягає у зіставленні і порівнянні ознаки, що належить вимірюваному об'єкту, з ознакою, яка вибрана дослідником як квазіеталон вимірюваної величини. Такий вид безеталонного вимірювання позначається як $R((m^*)P_1, P_2)$. Часто необхідно зіставити ознаку з об'єктом вимірювання, визначаючи при цьому, чи належить така ознака об'єкту вимірювання, чи не належить. Такий вид безеталонного вимірювання позначається як $R(P, m)$. Інколи об'єкт дослідження розглядається як сукупність,

певна комбінація властивостей, які характеризують, а по суті утворюють об'єкт дослідження, визначають його суттєві ознаки і властивості. Такий вид безеталонного вимірювання позначається як $R(P_1, P_2, P_3 \dots)$. Отже, спробуємо розглянути особистісний зразок певної культурно-історичної епохи як певний квазіеталон і спробуємо застосувати процедуру безеталонного вимірювання.

Особистісний зразок певної культурно-історичної епохи, на думку І.С. Красинської, можна уявити як нову абстрактну конструкцію, яка складається з типових характеристик певної культурно-історичної епохи, виокремити з них ті, які прийняті соціумом і закріплені в процесі виховання як норми, за допомогою цих характеристик отримати більш точну модель, якій польська дослідниця М. Осовська дала назву «особистісний зразок» [3]. Цей зразок містить у собі «соціально можливі й водночас бажані, тобто свідомо схвалювані людиною цінності, на які спрямована особистість... і є способом існування системи ціннісних орієнтацій особистості у суспільстві» [3, с. 446]. Якщо особистісний зразок як система цінностей є адекватним, то, на думку І.С. Красинської, можна стверджувати, що цей особистісний зразок «відображає основні властивості системи цінностей, зокрема, динамічність та адаптивність, тобто здатність змінюватися у часі та пристосовуватися до нових зовнішніх умов. При цьому видається за доцільне розглядати трансформації, яких зазнає система цінностей особистості в межах однієї культурно-історичної епохи як модернізацію особистісного зразка, а перехід до іншої епохи пов'язувати з народженням нового особистісного зразка» [3, с. 446]. Отже, у разі формування та опису самого особистісного зразка відбувається безеталонне вимірювання, засноване на комбінації суттєвих ознак, з яких утворюється певний особистісний зразок $R(P_1, P_2, P_3 \dots)$. Такою комбінацією властивостей $R(P_1, P_2, P_3 \dots)$ зазвичай стає система цінностей, властивих певній культурі у певну епоху. Вони формують, утворюють і одночасно вимірюють особистісний зразок певної культурно-історичної епохи.

Дослідникам ще досить складно визначати особистісні зразки для певних епох і культур. Так, на думку М. Осовської, особистісним зразком індустріальної епохи може бути «буржуа» [4], історичним прототипом якого вона вибрала Б. Франкліна. Б. Франклін у своїй автобіографії дуже вдало описав типові характеристики буржуа (те, що ми позначаємо як $P_1, P_2, P_3 \dots$), які виявилися соціально та особистісно оптимальними. Удосконалення техніки, розвиток новітніх технологій призвів до того, що люди почали відчувати себе творцем, і релігійний особистісний зразок замінюється більш світським. Так «буржуа» трансформується у «громадянина».

В умовах пізнього індустріального суспільства, а по суті суспільства споживання, особистісний зразок трансформується в прагматика-споживача, оскільки «розважливість і працелюбність, які демонстрували силу духу, поступилися місцем задоволенню потреб тілесних» [3, с. 448]. Особистісним зразком постіндустріального суспільства стає хакер. Найчастіше цей термін вживають для позначення широкого кола людей, які ставляться до своєї роботи не як до обов'язку або засобу для досягнення певного рівня життя, а як до хобі. На думку фінського дослідника П. Хіманена, в умовах глобальної інформатизації змінюється відношення людини до процесу труда, його мети і організації, а разом із тим змінюється і відношення до життя [5]. Шукаючи волю, він створює власний віртуальний світ, створює і з головою занурюється у віртуальні ігри, бо лише правила цих ігор створював він сам. На думку І.С. Красницької, хакер є новою моделлю системи цінностей, те, що він «не має суб'єктивності дозволяє особистості легко адаптуватися до умов, що постійно змінюються. Не зраджувати принципам, але змінюватися разом з принципами – таким є його девіз» [3, с. 449]. Таким є особистісний зразок сучасного індивіду.

Звернімо увагу на те, що набір суттєвих ознак, а саме система ціннісних орієнтацій ($R(P_1, P_2, P_3 \dots)$) особистісних зразків різних епох, таких як «буржуа», «прагматик-споживач», «хакер», суттєво відрізняються одна від одної, що дає можливість повністю визначати, чітко вимірювати такою системою цінностей певний особистісний зразок. Крім того, розгляд соціокультурних змін і трансформацій за допомогою такого умовного еталону, як особистісний зразок, дає змогу дослідникам охарактеризувати як зміни системи цінностей, які відбулися у особистості, так і зрозуміти мотиви і причини тих змін. Саме стосовно цього особистісного зразка як певного умовного еталону змін ми можемо визначати значимість тієї чи іншої події або явища, які відбувалися в певну історичну епоху або які відбуваються у сучасному українському суспільстві.

На думку М. Осовської, особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Нові часи потребують нових «героїв», нових яскравих постатей, які відповідали би уявленням щодо моральних критеріїв, системи цінностей, ціннісних орієнтацій, поведінки, властивої людині такої епохи, і могли б слугувати прикладом для інших. Особистісним зразком «для індивіду або для групи буде образ людини, що повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості» [3, с. 446]. І.С. Красинська пропонує розширити трактування особистісного зразка, яке було надано М. Осовською, і додати до нього не лише аналіз моральної, але і світоглядної моделі людини, розуміючи таку модель людини, як «певну еталонну для суспільства систему цінностей особистості, ми отримуємо нову абстрактну конструкцію, яку надалі будемо називати особистісним зразком досліджуваної культурної епохи» [3, с. 446]. У такому особистісному зразку, на думку авторки, повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі, що формують її особистість. Тобто особистісний зразок повинен бути способом існування системи ціннісних орієнтацій особистості у суспільстві. Таким чином, особистісний зразок стає квазіеталоном, який використовується у разі безеталонних вимірювань, які засновані на порівнянні двох об'єктів: вимірюваного об'єкта і квазіеталону $R(m_1, m_2)$. Як це відбувається?

Людина, яка належить до певної соціальної групи, є носієм цінностей і норм поведінки, які розповсюджені в цій групі. Але під впливом обставин протягом життя людина може переходити з однієї соціальної групи до іншої. Хтось має сильне бажання піднятися «наверх», інколи за будь-яку ціну, не гребуючи жодними методами, способами, для того, щоб пробратися на верхні щаблі суспільства. Хтось з якихось причин, навпаки, «опускається униз». Зміни по соціальних групах можуть бути і не такими сильними (наприклад, переїзд в інше місто), але протягом життя вони з людиною відбуваються. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стилю поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово необхідність прилаштуватися до нового життя, можливо, прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють у новій соціальній групі, змінює його, робить, як-то кажуть, зовсім «іншою людиною», адже людина повинна підкорюватися законам, нормам, прийнятим у цій соціальній групі, не порушувати їх. Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід вибирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи, як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки. Інше велике значення таких особистісних зразків підкреслюють педагоги. Підлітки часто переходять з однієї субкультури до іншої, а це призводить до зміни системи цінностей, поведінки,

мети. Часто задля кращої адаптації в новій соціальній групі або в новій субкультурі вони вибирають для себе такі особистісні зразки – кумирів. А тому, як зазначає В.С. Логінова, «методологічне значення поняття «особистісний зразок» полягає в тому, що воно може бути інструментом у класифікації етичних, педагогічних, виховних та інших систем» [6, с. 66].

По суті, особистісний зразок виконує функції еталону, а точніше квазіеталону системи цінностей і ціннісних орієнтацій особистості в тій чи іншій соціальній групі або в тій чи іншій культурі. Подальший аналіз цього питання неодмінно привів би до створення відповідної методології вимірювання, заснованої на порівнянні особистості з особистісним зразком епохи або зі своїм кумиром $R(m_1, m_2)$. Але, на жаль, як зазначають М. Осовська, В.С. Логінова, І.С. Красницька, проблема особистісних зразків взагалі довгий час не цікавила дослідників, конкретні зразки майже не виокремлювалися, до них зверталися вкрай рідко. Хоча В.С. Логінова неодноразово підкреслює значимість особистісного зразка у вихованні особистості. На її думку, значення поняття «особистісний зразок» є важливим, бо це поняття містить у собі «об’єктивні і незалежні від офіційних настанов і наукових розробок параметри, що дозволяють виокремити суб’єктів освіти» [6, с. 66]. Отже, йдеться про спробу створити певний еталон для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить у собі об’єктивні параметри і за його допомогою виокремлюються реальні суб’єкти освіти.

У традиційному суспільстві, як вважає В.О. Бойко, особистість не належить самій собі, не може вільно поводитися, вона «лише учасник маскараду, драматичний актор, уособлення певного стану» [7, с. 72]. Індивід повністю підпорядкований системам стереотипної поведінки, які є не обговорюваними і обов’язковими до застосування. Модель людської діяльності, в основі якої лежить уявлення про можливість вільного вчинка, вільного вибору, традиційним суспільством майже не затребувана. Ця модель існує, але, на жаль, лише як можливість. Якщо суспільне життя під впливом зовнішніх факторів буде вимагати негайних змін задля прилаштування до нових умов і нових викликів, то для невеличкої купки індивідів повинна залишатися можливість для творчого, нестандартного мислення. Поступки та дії всіх інших зазвичай співвідносяться із загальновизначеними моделями поведінки. Такий процес співвідношення поведінки і дій конкретного індивіда із загальноприйнятими моделями (або моделлю) поведінки ґрунтується на безеталонному вимірюванні, яке засноване на порівнянні властивості, що належить вимірюваній речі, з властивістю, яка вибрана як умовний квазіеталон. Такий вид безеталонного вимірювання позначається як $R((m^*)P_1, P_2)$. Справді, саме за таким механізмом відбувається зіставлення, порівняння поступків конкретного індивіду з тими діями, які вважаються стереотипними, еталоном певної поведінки. Нормою поведінки вважається поступитися місцем у транспорті дорослій людині або жінці з дитиною, допомогти комусь перейти дорогу або допомогти піднятися тому, хто впав. Але, на жаль, ті зміни, які відбуваються в нашому суспільстві останніми роками, впливають на нашу систему цінностей, майже виключаючи з неї доброту, взаємоповагу, повагу до літніх людей, допомогу один одному. Умовні еталони поведінки у суспільстві змінюються, змінюючи особистісний зразок нашої епохи. Змінюється суспільство і змінюємося ми, вимірюючи, оцінюючи і звикаючи до цих змін.

Часто ми ставимо собі запитання: а чи могла (міг) я вчинити як мій улюблений герой? Ми начебто примірюємо на себе особливості його поведінки, властивості, які належать іншому – герою. При цьому також відбувається вимірювання нашої системи цінностей, засноване на зіставленні певної властивості з вимірюваним об’єктом, яке позначається як $R(P, m)$. Ми самі собі ставимо запитання: чи належить мені ця ознака, чи ні? Найчастіше такі вимірювання відбуваються в період переоцінки цінностей, норм поведінки,

усвідомлення себе, своєї системи цінностей. Інколи така переоцінки власних якостей відбувається на тлі змін у суспільстві, у періоди, коли починають формуватися і з'являтися нові особистісні зразки культурно-історичної епохи.

Таким чином, нами з'ясовано, що особистісний зразок певної культурно-історичної епохи є не просто мовним утворенням, умовною позначкою системи цінностей, властивих певній культурній епосі певного історичного періоду, а по суті є квазіеталоном, зразком поведінки у відповідних умовах, за певних обставин відповідно до визначеної системи цінностей. Особливий вплив особистісний зразок епохи має на підлітків, у яких продовжує формуватися власна система цінностей. Жодне «читання моралі», жодні заборони і обмеження поведінки, проявів своїх бажань не впливають на їхні уявлення так, як приклад, кумир, власноруч вибраний як еталон поведінки. А тому велике значення дослідження особистісних зразків культурно-історичної епохи підкреслюють вихователі і педагоги. Цікавим і перспективним є дослідження змін, які відбуваються у суспільстві, і тих змін, які вони викликають у самому особистісному зразку. Або взагалі цікавим виявляється, як і чому відбуваються зміни самих особистісних зразків. Будь-які зміни потребують оцінки, так само як і система цінностей, про що йшлося ще у Г. Ріккерта, а найімовірнішою можливістю визначити, вимірити ці зміни буде застосування методології безеталонного вимірювання.

Список використаної літератури

1. Загирняк М.Ю. Понятие ценности у Г. Риккерта и его интерпретация в философии С.И. Гессена. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-tsennosti-u-g-rikkerta-i-ego-interpretatsiya-v-filosofii-s-i-gessena>.
2. Готинян-Журавльова В.В. Соціально-філософські складники безеталонного вимірювання: види, визначення, застосування : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 358 с.
3. Красинская И.С. О системе ценностей (пост) современного человека. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология»*. 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 445–450.
4. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за науковою ред. В. Беха. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. 748 с.
5. Himanen P. The Hacker Ethic and Spirit of the Information Age. / Prologue by Torvalds L.; Epiloge by Castels M. Pub. Vintage, 2001. 234 p.
6. Логинова В.С. Личностный образец: содержание понятия и место в педагогическом терминологическом аппарате. *Учёные записки. Серия «Психология. Педагогика»*. 2009. № 3–4 (7–8). С. 64–72.
7. Бойко В.А. Личностное измерение культуры и специфика воспроизводства традиции в современном мире. *Вестник НГУ. Серия «Философия»*. 2009. Т. 7. Выпуск 1. С. 71–76.

PERSONAL EXAMPLE OF A CERTAIN CULTURAL AND HISTORICAL EPOCH: FEATURES OF APPLICATION

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy,
Department of Cultural Studies,
Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine*

In the process of socialization, a person learns about the heritage of their ancestors, and then creates new cultural monuments. Culture is a set of man-made material and spiritual values. We determine

the significance of the changes that take place in society or in the state in accordance with the changes that have taken place with us. A person “absorbs” the norms, ideas about morality, the system of values that are inherent in this epoch and the culture in which he is formed as a person. It is a kind of standard of cultural values and heritage. And since value is something that has a certain meaning for a person, a person is a certain standard of his historical epoch or “a personal example of a certain cultural-historical epoch”. The personal model of the cultural-historical epoch can be represented as a new abstract construction, which consists of typical essential characteristics of a certain cultural-historical epoch. Then from it those characteristics which are accepted by a society and fixed in the course of education as norms are allocated. It is with the help of such characteristics that you can keep a more accurate model of the personality model. A personal example model can be a real or fictional person who should encourage others to imitate their behavior, moral norms, be a role model for others. New times need new “heroes”, new bright figures who would meet the ideas of moral criteria, values, behavior of a person of this era and could serve as an example for others. At one time, the personal examples of the epoch were the “bourgeois”, then the “citizen”, then the “pragmatic consumer”. According to some philosophers, a “hacker” is a personal example of our cultural and historical epoch. If a person can be a kind of standard of cultural values of the epoch, it is advisable to consider the use of measurement to determine the characteristics, mechanisms for replacing one sample with another, because there is an opinion that you can improve only what can be measured. In analyzing the processes of application of the personal example, its formation, we turned to the methodology of standardless measurement.

Key words: personal example of cultural-historical epoch, system of values, culture, standardless measurement, standard.